

CAHİLİYE ŐİRİNDE KADIN İMGESİ

İbrahim FİDAN *

Öz

Arapların arşivi (dîvânü'l-'Arab) olarak kabul edilen, sahip olduğu güçlü anlatım ve İslâm öncesi döneme ait barındırdığı sosyal ve kültürel malumat sebebiyle tarih boyunca istişhâd kaynağı olarak önemini muhafaza eden Cahiliye Şiiri, o dönem kadını hakkında da aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Cahiliye kadınının toplum içerisindeki konumuna dair çok sayıda çalışma olmasına rağmen konuyu Şiirler üzerinden ele alarak *ahlaki vasıfları ve güzellik algısı bağlamında Cahiliye kadını imajını işleyen çalışmalar* yok denecek kadar azdır. Bu yazıda Cahiliye Şairlerinin Őiirlerinden hareketle o dönemdeki kadın imajı, kadının ahlaki vasıfları, güzel bir kadında aranan nitelikler ve Araplar nezdinde ideal kadın modeli gibi hususlarda tespitler yapılmaya çalışılacak, ortaya çıkan sonucun Kur'an mesajındaki yansıması araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cahiliye Şiiri, Kur'an, Kadın, Huri, İmge, Betimleme

Abstract

The Image of Woman in *Jahiliyyah* Poetry

Jahiliyyah poetry is regarded as the archive of Arabs (*diwan al-'Arab*) and has maintained its importance as a source of linguistic attestation throughout history due to its effective way of expression, exclusive wordings and meanings as well as social and cultural knowledge related to the pre-Islamic period by providing enlightening information about the women of that period. Aside from those notables who enjoyed exceptional status, it is widely accepted that women were not commonly respected and were by and large voiceless in substantial issues such as political affairs in the *Jahiliyyah* society, even though they significantly lessened the burden of both their families and society by engaging in various works and activities such as wet-nursing, medicine, spinning, weaving, ordnance manufacturing, sheep herding as well as household chores and childbearing. This perspective on women could be a consequent of the facts that nobody would eat, drink and even share the same house with women during their menstruation period; they had no right of succession; they would not be accepted as a family member unless they were capable of conceiving; along with female children being buried alive. Although many studies have been conducted on the respective roles

* Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ifidan@ankara.edu.tr

of women in society during *Jahiliyyah* period, the studies that treat the image of Jahiliyyah woman within the scope of moral qualities and perception of beauty through poetry are few and far between. Based on *Jahiliyyah* poetry, this paper deals with the image of woman in the pre-Islamic period, it will focus on the moral qualities of woman, the qualifications of a beautiful woman and the ideal woman model for Arab people. The results of this study are further examined in terms of their likeness to the Qur'an's message.

Key Words: Jahiliyyah Poetry, Qur'an, Women, Houri, Image, Description

Giriş

Cahiliye toplumunda kadınlar -eşraf sınıfından olanlar kısmen istisnâ bir duruma sahip olmakla birlikte- genel anlamda sosyal hayatta itibarı olmayan ve siyaset gibi önemli alanlarda söz hakkı bulunmayan kimselerdi (Günaltay 2013: 120). Ev işleri ve çocuk yetiştirmenin yanı sıra sütannelik, hekimlik, yün eğirme ve dokumacılık, savaş aletleri imalatı ve çobanlık gibi yaptığı işlerle ailenin ve toplumun yükünü önemli ölçüde üstlenen kadın (el-Hûfi: 398-402) tüm bunlara rağmen kısmî bir köle muamelesi görmekteydi. Özel hallerinde kadınlarla birlikte sofraya oturulmaması, aynı evde bir arada bulunulmaması, miras hakkına sahip olmamaları (Günaltay, 2013: 120), çocuk doğurmayan bir kadının eşi öldüğünde taziye için ziyaret edilmemesi (el-Hûfi: 77) başka bir deyişle çocuk doğurmadıkça aileden kabul edilmemesi gibi hususlar bu anlayışın bir tezahürüdür.

Kadının sosyal hayatta ikincil bir değerinde sayılması veya değersizleştirilmesine yönelik bu uygulamaların yanında kız çocuklarının bazı kabilelerde diri diri toprağa gömülmesine ilişkin ve'd âdeti kadınları değersizleştirmenin hangi noktalara vardığını gösteren çarpıcı bir durumdur. Geçim sıkıntısı, kız çocuklarının savaşlarda esir alınmaları endişeleri ve diğer bazı sebeplerle¹ gerçekleştirilen bu eylem Kur'an ayetiyle bizzat tenkit edilmiştir (Tekvîr 81/8-9). Fakat şu kadarını ifade etmek gerekir ki bu âdet o dönemde herkes tarafından tasvip edilmemekteydi. Nitekim Emevî dönemi şairlerinden Ferezdak (ö. 114/732), dedesi Sa'sa'a b. Nâciye'nin bu âdeti engellemeye dönük çabalarını şu beyitle anlatmaktadır (Ebû 'Ubeyde 1998: III/909; Fâ'ûr 1987:155):

1 Kaynaklarda, Cahiliye Araplarının kız çocuklarını diri diri gömmesi ile ilgili bu ikisinden başka gerekçeler de zikredilmektedir. Çocuğu Allah'a kurban etme inancı, çocuğun tedavi edilemeyen bir hastalık veya kusura sahip olması ve diğer bazı kişisel sebepler bunlardandır (Demircan 2004: 26-28).

سِ وَأَحْيَا الْوَيْدَ فَلَمْ يُؤَادِ	وَمِنَّا الَّذِي مَنَعَ الْوَايِدَا
---------------------------------------	-------------------------------------

Diri diri gömen (annelere) engel olup, gömülmeden (yetişerek) çocukların yaşamasını sağlayan da bizdendir.

Özelde kız çocuklarının gömülmesi ve genelde kadının itibarsız bir konumda bulunmasının arka planındaki faktörlerden biri de savaşlardır. Bir savaş toplumu olan Cahiliye Arapları için ganimet mallarını toplayarak çöl halkı üzerinde hâkimiyet kurmak önemlidir ve bunun yolu da daha fazla savaşçıya sahip olmaktan geçmektedir (Günaltay 2013: 120). Her ne kadar kadınların da bazı savaşlara katıldığı anlaşılırsa da bu konuda asıl yükü çeken erkeklerdir ve erkek çocuğa sahip olmak bu anlamda bir iftihar vesilesidir. Bu nedenle doğan çocuğun erkek olması bir neşe, kız olması ise utanç kaynağı olarak telakki edilmiştir (Nahl 16/58). Aynı anlayışın bir tezahürü olarak kadınlar *kadın olmaları* yönüyle değil, doğurdukları erkek çocuklar sebebiyle şeref ve değer kazanabilmiştir (el-Hûfî: 440-443).

Cahiliye döneminde kadın konusundaki bu olumsuz portreye rağmen şiirlerde bazı kişilerin annelerinin ismiyle birlikte anılarak övüldüğü görülür. Örneğin, aynı zamanda bir kral olan Cahiliye döneminin ünlü muallaka şairi İmruülkays (ö. 540 dolayları) aşağıda yer alan beyitte (Abduşşâfi, 2004: 62) kendisini babasına değil annesi Temlik'e isnat ederek anlatmaktadır:

بِأَنَّ امْرَأَ الْقَيْسِ بِنَ تَمْلِكَ بَيْعَرَا	أَلَا هَلْ أَتَاهَا وَالْحَوَادِثُ جَمَّةً
---	--

Felaketlerin çok olduğu bir zamanda İmruülkays b. Temlik'in seyahat (etmekten sakınmayan biri) olduğu haberi o (Esmâ'ya) ulaştı mı?

Cahiliye şiirlerinde yer alan bu ve benzeri örneklerde kişinin kendisini veya bir başkasını, babasının değil de annesinin ismi ile zikretmesi kadının konumunu yüceltmek veya kadının toplum içerisindeki saygın konumuna işaret etmek için olmayıp, bilakis hür bir kadının çocuğu olduğuna vurgu yaparak kendi değerini yükseltmek içindir. Bu vurguyu pek çok şiirde görmek mümkündür. Nitekim muhadram (hem Cahiliye hem de İslâmî dönemde şiir söy-

leyen) şairlerden olan Ca'fer b. 'Ulbe el-Hârisî (ö. 145/762)² o dönemde hür bir anneden doğmuş olmanın kişiye sağladığı ayrıcalıklı konumu şu beyitle (el-Merzûkî 2003: 39) dile getirmektedir:

يَرَى عَمْرَاتِ الْمَوْتِ ثُمَّ يَزُورُهَا		لَا يَكْشِفُ الْعَمَاءُ إِلَّا ابْنَ حُرَّةٍ
--	--	--

Keder (veren sıkıntılı durumları) ancak hür bir annenin, ölüm maceralarına atılan oğlu sonlandırır.

Bu yazının kapsamı, Cahiliye döneminde saygın bir konuma sahip bulunmadığı anlaşılan “kadınlar” ve “imajlarıdır”. Arap Edebiyatının İslam öncesine tekabül eden dönemine ait (Dayf: 38-39; Kızıklı 2012: 132-133) bu ürünler seçkin lafızlar ve özlü anlamlar içermesi ve güçlü bir anlatıma sahip olması nedeniyle sonraki dönemlerde de etkisini sürdürmüştür. Bu dönem şiirinin otantikliğine dair tartışmalar (Çetin 2011: 41-48; Taha Hüseyin 2012) bir tarafa, *dîvânu'l-'arab* (Arapların arşivi) olarak adlandırılan (İbn Raşîk 1981: I/30) bu edebî malzemeler İslam bilim geleneğinde hem filolojik tahlillerde istişhâd unsuru olarak hem de döneme dair içerdikleri sosyal ve kültürel malumat ile Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasına olanak sunmaları bakımından önemli bir kaynak kabul edilmiş ve tarih boyunca değerini muhafaza etmiştir.

Cahiliye şairleri kadını çeşitli yönlerden şiirlerine konu etmişler, onun fitrî özellikleri, ahlâkî seciyesi, huyları, fiziksel özellikleri ve güzellik unsurlarından bahsetmişlerdir. Bazen kadının sahip olduğu olumlu bir niteliği ön plana çıkararak bazen de beğenmedikleri bir özelliğini dillerine dolayarak duygu ve düşüncelerini ifade etmişler, bunu da özlü anlatımlar ve sanatlı sözlerle yapmışlardır. Esasında şiirlerde çizilen kadın portresi sadece şairin değil aynı zamanda onun temsil ettiği Arap erkeğinin hayalindeki kadın modelidir. Zira şairler, yaşadıkları toplumdan bağımsız düşünülemezler ve aslında onların dile getirdikleri duyguların ortak paydası bir nevi, ait oldukları toplumun duygu ve düşüncelerinin yansımasıdır. Dolayısıyla bu makalede ortaya konan Cahiliye şairinin gözlemlediği veya tahayyül ettiği kadın aslında Arap erkeklerin gözlem ve hayallerindeki kadın imajıdır.

2 Hem Cahiliye hem de İslami dönemde yaşayıp Hz. Peygamber'i görmediği için muhadram şairlerden kabul edilen 'Ulbe Emevi ve Abbasi dönemlerine yetişmiş az sayıda şiiri olan bir gazel şairidir. (ez-Ziriklî 2002: II/125)

1. Cahiliye Kadınının Ahlâkî Vasıfları

Cahiliye toplumunda erkeklerde en fazla övülen erdem cömertliktir. Bunun yanı sıra cesaret, ahde vefa ve arabuluculuk da erkekler için ideal davranışlar olarak zikredilmektedir. (Öğmüç 2013: 215-262) Kuşkusuz bu durum dönemin Cahiliye toplumunun dokusu ve toplum içerisinde erkeğe biçilen rolle ilgili bir husustur. Zira erkekler savaşır; kabilelerini ve kendilerine sığınan kimseleri korumak gibi bir görevleri vardır. Aynı zamanda son derece cömerttirler; misafirlerine ikram ederler, zorda kalan kimselere kucak açarlar. Bağışları (ve hatta gereksiz harcamaları) öylesine çoktur ki bu yüzden eşlerinin eleştirilerine maruz kalmaktadırlar.

Cahiliye şiirlerinde şair kendisi ile iftihar ederken, övmek istediği bir kimseyi methederken, ölen birinin ardından ağıt yakarken onun hep bu vasıflarını ön plana çıkarır, hicvedeceği kimseyi de bu özelliklere sahip olmamakla itham ederdi. Buna karşın kadınları anlatan beyitlerde cömertlik ön plana çıkarılmaz, onların kahramanlıklarından da söz edilmez. Bir kadına en çok yakıştırılan erdem hayâ ve iffet olup Cahiliye kadınında bulunup erkeğe rahatsızlık veren huylar cimrilik, paraya düşkünlük, vefasızlık ve geçimsizliktir.

1.1. Hayâ ve İffet

Araplar birçok meselde hayâ erdemini kadınlarla özdeşleştirmiştir (el-‘Askerî: I/229). Onların hayâ vasfına sahip kimseler için kullandıkları *أَحْيَا مِنْ فِتَاةٍ* / *O bir genç kızdan daha hayâlıdır* (el-‘Askerî: I/401; el-Meydânî: I/218) meseli bu özelliği en çok kendisinde bulunduran kişilerin evlenme çağındaki geç kızlar olduğunu ortaya koymaktadır.

Arap şairler kadınları anlattıkları birçok şiirde onların hayâlı olmaları ve iffet erdemine sahip bulunmaları konularını öne çıkarmışlardır. Örneğin, Cahiliye döneminin ünlü şairlerinden eş-Şenferâ (ö. 525-550 arası) eşi Umeyme'nin ahlâkî erdemlerini anlattığı aşağıdaki beyitlerde (ed-Dabbî: 109) onun hayâ erdemine sahip ve iffetli karakterini ilginç tasvirlerle sunuyor:

إِذَا مَا مَشَتْ وَلَا يَدَاتِ تَلْفُتِ		لَقَدْ أَعْجَبْتَنِي لَا سَفُوطاً قِنَاعُهَا
لِحَارَتِهَا إِذَا الْهَدْيَةُ قَلَّتِ		تَبَيْتُ بُعِيدَ النَّوْمِ تُهْدِي غَبُوقَهَا

تَحُلُّ مِنْجَاةٍ مِنَ اللَّوْمِ بَيْنَهَا	إِذَا مَا بَيُوتُ بِالْمَذْمَةِ حُلَّتِ
كَأَنَّ لَهَا فِي الْأَرْضِ نَسِيًّا تَقْصُهُ	عَلَى أُمَّهَا وَإِنْ تُكَلِّمَكَ تَبَلَّتِ
أُمِيمَةٌ لَا يُجْزِي تَنَاهَا حَلِيلَهَا	إِذَا دُمِرَ النَّسْوَانُ عَقَّتْ وَحَلَّتِ
إِذَا هُوَ أَمْسَى أَبَ قَرَّةَ عَيْنِهِ	مَا بَ السَّعِيدِ لَمْ يَسَلْهُ أَيْنَ ظَلَّتْ

Hoşuma gider... Yürürken peçesini indirmez ve sağa sola iltifat etmez.

Darlık zamanlarında bile akşam uykudan kalkıp komşularına süt ikram eder.

Evlerin namussuzlukla dolup taşıdığı bir zamanda şüpheden ari evinde oturur

Sanki o, yerde kaybettiği ve bulmayı arzuladığı bir eşyasını aramaktadır. Seninle konuşsa kısa keser.

Sözleriyle eşini mahcup etmez. Kadınlardan söz edildiğinde o iffet ve saygınlık (timsali olarak anılır.)

Akşam mutlu bir şekilde eve dönen kocası ona gün boyu nerede olduğunu sorma (ihtiyacı hissetmez.)

Eş-Şenferâ bu beyitlerde eşinin hayâ ve iffet erdemlerini anlatırken aslında dönemindeki hayâ ve iffet anlayışı konusunda ipuçları vermektedir. Ona göre iffetli bir kadın örtülmesi gereken yerlerini örten, toplum içerisinde vakarla hareket eden ve iffeti konusunda eşine güven veren bir niteliğe sahip olmalıdır. Öte yandan şair, kadının yolda yürürken takınması gereken tavrı son derece etkili bir benzetme ile anlatmış, kadının başı önünde hayâ ile yürümesini ifade etmek üzere temsîlî teşbih yaparak *kaybettiği bir eşyayı arıyormuş gibi* şeklinde bir anlatıma başvurmuştur. Kaybettiği eşyayı arayan birinin başı yerde yürüyüşü ile hayâlî bir kadının etrafına bakmaksızın vakarla yürümesi arasında bir benzerlik kuran şair, güçlü bir *hayâ sahibi kadın* imgesi ortaya koymuştur.

Cahiliye dönemi şairlerinden Süleyk b. es-Süleke (ö. 605)³ kendisini öldürmek isteyen Uvârâoğullarına karşı yine aynı kabileden olan Fekîhe adlı bir kadından yardım ister. Bu kadının kendisini himaye etmesi üzerine onu metheden aşağıdaki beyitleri söyler (Harb 1996: 88):

وَلَمْ تَرْفَعِ لِإِخْوَتِهَا شَنَاةً		مِنَ الْخَفَرَاتِ لَمْ تَمْضَحْ أَبَاهَا
تَقَا دَرَجَتْ عَلَيْهِ الرِّيحُ هَارًا		كَأَنَّ بِجَامِعِ الْأَرْدَافِ مِنْهَا
وَيَتَّبِعُ الْمُمَنَّةَ السُّوَارَا		يَعَافُ وَصَالَ ذَاتِ الْبُدْلِ قَلْبِي

Öylesine hayâ sahibidir ki ne babasını utandırmış ne de kardeşlerinin başını önüne eğdirmiştir.

(Yüz vermemesi nedeniyle) ardından (bakakalan erkeklerin) hepsi sanki rüzgârın üst üste yığıldığı kum tepeleri (kadar çoktur).

Kalbim, vuslat konusunda müsrif olan kadınlardan öğrenir, iffetine düşkün güvenilir kadınların peşine takılır.

Şair bu beyitlerde namusuna hanel getiren bir kadının kabilesi için utanç kaynağı olacağını anlatmakta, iffetine düşkün ve güvenilir kadını ideal kadın olarak takdim etmektedir. Ona göre erkeklerle çokça düşüp kalkan kadınlar tiksinti vericidir. Şairin son beyitte erkeklere çok fazla yüz veren kadını müsrif olarak tanımlaması ve tıbâk sanatı yaparak iki zıt kelime olan ذَاتِ الْبُدْلِ (müsrif) ve الْمُمَنَّةُ (büsbütün alıkoyan) sözcüklerini aynı beyitte kullanması anlatımı güçlü hale getirmiştir.

Cahiliye Arap toplumunda kadının iffet ve namusu son derece önemsenir, kimi zaman bu uğurda savaşlar yapılırdı. Şairlerin, bazen eşlerinin iffetleri ile (el-Kaysî, 1977: 91) bazen de kahramanlıklarının bir göstergesi olarak kadınlarını erkeklerin kötülüğünden korumakla övündükleri görülürdü. Nitekim cahiliye şairlerinden birinin oğlunun nesebinin kendinden olduğunu teyit

3 Tam adı es-Süleyk b. 'Umeyr b. Yesribî et-Temimî'dir. Annesi es-Süleke'ye nispet edilerek Süleyk b. es-Süleke olarak tanınmıştır. Cahiliye döneminin saldırgan ve yağmacı şairlerindedir. (ez-Ziriklî, 2002: III/115)

etmek⁴ üzere söylediği aşağıdaki beyit (el-Merzûkî, 2003: 196) bunun güzel örneklerinden biridir:

وَبَعْضِ الرِّجَالِ الْمُدَّعِينَ حَفَاءَ	حَمِيْتُ عَلَى الْعُهَّارِ أَطْهَارَ أُمَّه
---	---

Annesinin temizlik zamanlarını zânî erkeklerden ve sırf zulmetmek için nesep iddia etmeyi alışkanlık haline getirmiş bazı adamlardan korudum.

1.2. Cimrilik ve Paraya Düşkünlük

Cahiliye Araplarının önemsedikleri erdemlerden biri de cömertliktir. Pek çok şiirde şairler cömertlikleri ile iftihar ederler, övdükleri kişinin de cömertliğini ön plana çıkarırlardı. Bununla birlikte eş-Şenferâ'nın yukarıdaki şiirinde geçen, eşinin cömertliğini ifade etmek üzere söylediği *darlık zamanlarında bile akşam uykudan kalkıp komşularına süt ikram eder* (ed-Dabbî: 109) anlamındaki beyti gibi birkaç örnek istisna tutulursa, kadınların cömertliğinden söz eden şiirler neredeyse yoktur. Aksine pek çok şiirde erkeklerin harcamalarına veya cömertliklerine tepki gösteren cimri bir kadın tablosu çizilerek üstü kapalı biçimde cömert veya en azından erkeğin harcamalarını anlayışla karşılayan bir kadın, ideal kadın modeli olarak ortaya konulur.

Harcamalarını tepkiyle karşıladığı için eşini eleştiren şairlerden biri Huceyye b. el-Mudarrab'tır⁵. Şair, kardeşi Ma'dân'ın geride bıraktığı yetimlerin

4 Cahiliye döneminde hür kadınlar açıktan zina edemezlerdi. Bu fiil daha çok cariyeler için düşünülürdü. Hür kadınlar ise zina etmek yerine bununla neredeyse aynı özelliği taşıyan fakat *nikâh* olarak değerlendirdikleri davranışlara yönelirlerdi. Bu tarz nikâhlardan biri de *istibda'* *nikâh*ıydı. Buna göre koca, seçkin bir soya sahip olmak için hayızdan temiz olduğu dönemde karısının başka bir erkekle münasebette bulunmasına izin verir, hamile kalıncaya kadar onunla ilişkide bulunmazdı. Cahiliyedeki nikâh çeşitlerinden diğer bazıları da şunlardı:

Hudn Nikâhı: Zina edemediği için kadının gizli dost edinmesidir ki böyle kadına *müttehizetu'l-hudn* denirdi. *Müşterek Nikâh*: Bazı erkekler aralarında anlaşır ve bir kadını ortak eş edinirdi. Bu kadın hamile kaldığında hepsini çağırır ve içlerinden birini kendine eş olarak seçerdi. *Biğâ Nikâhı*: Bu nikâh çeşidinde bazı kadınlar kapılarına bayrak asarak erkekleri evlerine davet eder, hamile kalıp da çocuğu doğurdukları zaman bilirkişi çağırarak bu çocuğu en çok benzediği kişiye isnat ederdi (Günaltay 2013: 125; Öztürk 2016: 30-39; Altuntaş 2016: 59).

5 Tam adı Ebû Havt Huceyye b. el-Mudarrab el-Kindî'dir. Cahiliye dönemindeki Hristiyan şairlerden olan Huceyye daha sonra İslam'ı kabul etmiştir. Ne zaman öldüğü bilinmemektedir. (Ebû 'Ubeyd: I/204)

içerisinde buldukları sıkıntılı durumu öğrendiğinde iki yüz devesini onlara bağışlamıştı. Bunu duyan eşi son derece öfkelenmiş ve fakirleşme endişesiyle ona darılmıştı. Bunun üzerine Huceyye aşağıdaki beyitleri söyledi (el-Merzûkî, 2003: 826-827; et-Tebrîzî: 34-36):

وَلَطَّ الْحِجَابِ دُونَنَا وَالتَّمُوبِ	لَجِجْنَا وَبَجَّتْ هَذِهِ فِي التَّعَصُّ
إِلَيْكَ فُلُومِي مَا بَدَا لَكَ وَأَعْصِي	تَلُومٌ عَلَى مَالِ شَفَانِي مَكَانُهُ
هَدَايَا هُمْ فِي كُلِّ قَعْبٍ مُشَعَّبِ	رَأَيْتُ الْيَتَامَى لَا تَسُدُّ فُقُورَهُمْ
سَأَجْعَلُ بَيْتِي مِثْلَ آخَرَ مُعْرَبِ	فَقُلْتُ لِعِبَادِيْنَا أَرِيحًا عَلَيْهِمْ
وَأَنْ يَشْرُبُوا رَتَقًا لَدَى كُلِّ مَشْرَبِ	بَنِي أَحَقُّ أَنْ يَنَالُوا سَعَابَةً
حَرِيبًا لَأَسَانِي لَدَى كُلِّ مَرَكَبِ	ذَكَرْتُ بِهِمْ عِظَامَ مَنْ لَوْ أَتَيْتُهُ
يُجْنِي وَإِنْ أَغْضَبَ إِلَى السَّيْفِ يَعْضِبِ	أَخِي وَالَّذِي إِنْ أَدْعُهُ لِمِلْمَةٍ
وَلَكِنِّي حُجِّيَّةُ بِنِ الْمُضْرَبِ	فَلَا تَحْسَبِي بِلَدْمًا إِنْ نَكَحْتِهِ
وَحَقُّ هُمْ مِنِّي وَرَبُّ الْمُحْصَبِ	رَحِمْتُ بَنِي مَعْدَانَ إِذْ سَافَ مَا لَهُمْ
وَإِنْ أَنْتِ لَمْ تَرْضَيْ بِذَلِكَ فَادْهِي	فَإِنْ تَقْعُدِي فَأَنْتِ بَعْضُ عِيَالِنَا

İnatlaştık. Bu kadın öfkede ve aramıza engel koyup darılmakta (büsbütün) inat etti.

(Yaptığım bu iş vesilesiyle) derdime derman olmuş olan bir miktar mal için beni kınıyor. Uzak dur, dilediğin kadar kına beni, (kızarsan) kız!

Eskimiş kaplar içerisinde sunulan hediyelerin fakirliklerini gidermeyeceği yetimleri gördüm de

Kölelerimize “develeri onlara götürün, evimi öteki, devesiz evlere çevireceğim” dedim.

Aç kalmaya ve bulanık su içmeye (sefalet çekmeye) benim çocuklarım daha layıktır.

Onlar bana öyle birinin ölümünü hatırlattı ki şayet soyulmuş bir vaziyette yanına varsam benimle malını paylaşırdı.

O benim kardeşimdi. Bir musibet sebebiyle çağırsam karşılık verecek, ölüme gitsen benimle ölüme gidecek olan kişiydi.

Benimle evlendin diye beni aptal sanma! Huceyye b. el-Mudarrab'ım ben.

Fakir düştükleri vakit Ma'dân'ın çocuklarına acıdım. Muhassab'ın Rab-bine yemin olsun ki onlara (verdiğim bu şey) benim üzerime borçtur.

Eğer (benimle birlikte) kalırsan, sen de benim ailemdensin. Yok, eğer razı değilsen (dilediğin yere) gidebilirsin.

Cahiliye şairleri tarafından kadınların paraya düşkünlüğü çok fazla dile getirilmiş bu huyları nedeniyle tenkit edilmişlerdir. Örneğin karısı hakkında *yüzü güzel, huyu çirkin* bir kadın imgesi işleyen 'İlbâ b. Erkam⁶ bunlardan biridir. Şair eşinin paraya düşkünlüğünü ve bu yöndeki taleplerinin karşılan-maması durumunda yaptığı eziyetleri şu şekilde dile getirmektedir: (el-Esma'î, 1993: 158)

كَأَنَّ ظَبِيَّةً تَعْطُو إِلَى نَاضِرِ السَّلَمِ	فَيَوْمًا تُؤَافِينَا بِوَجْهِهِ مُقَسَّمِ
فَإِنْ لَمْ تُبْلِهَا لَمْ تُبْنِمْنَا وَلَمْ تَتَمِّ	وَيَوْمًا تُرِيدُ مَالَنَا مَعَ مَا لَهَا
وَتَسْمَعُ جَارَاتِي التَّالِيَّ وَالْقَسَمِ	نَبِيْتُ كَأَنَّ فِي خُصُومِ عَرَامَةَ
أَخُو التُّكْرِ حَتَّى تَقْرَعِي السَّنَّ مِنْ نَدَمِ	فَقُلْتُ لَهَا إِنْ لَا تَنَاهَيْ فِإِنِّي

Bazen selem ağacının taze dalına uzanan bir ceylan gibi güzel yüzüyle görünür bana.

Bazen de parası varken benden ister. Vermesem kendi de uyumaz bizi de uyutmaz.

6 Cahiliye dönemi şairlerinden olan 'İlbâ' b. Erkam el-Yeşkûrî'nin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamasıyla birlikte Irak'ta hüküm süren Lahmî hanedanının son hükümdarı en-Nu'man b. el-Munzir (ö. 602'den sonra) döneminde yaşadığı anlaşılmaktadır. (el-Merzubânî, 1982: 304)

Sanki düşmanmışız gibi geceyi eza ve ceza ile geçiririz de komşularımız yeminlerimizi iştir.

(Baktım olacak gibi değil) Ona dedim ki: “eğer bu duruma bir son vermezsen -ben akıllı bir adamım- sonunda sen pişman olursun.”

1.3. Vefasızlık ve Nankörlük

Şairlerin kadınları eleştirdikleri noktalardan biri de onların vefasızlıklarıdır. Şiirlerde, *zenginliğin ardından gelen fakirlik ve gençliğin ardından gelen yaşlılık sebebiyle eşine karşı vefasızlık ve nankörlük tavrı sergileyen bir Cahiliye kadını* portresi çizilir. Özellikle eşlerinin malını mülkünü kaybedip fakirliğe düşmesi Cahiliye kadınının ciddi tepkisine yol açmıştır. Şiirlere konu olan bu durum bazen öfke (el-Câhız, 1423: I/199) veya dargınlık (el-Bağdâdî, 1997: I/43) bazen de boşanma talebine (el-Câhız, 1423: I/198) varan bir netice ile sonuçlanmış, şairlerin kimi zaman *meğer insanların en kötüsü fakir olanlarmış* (el-Câhız, 1419: 239) şeklindeki sitemlerine neden olmuştur. Zü'l-Hirak et-Tuhavî⁷ isimli Cahiliye şairinin, fakir düşmeleri nedeniyle eşinin kendisine karşı takındığı tutumu anlattığı aşağıdaki beyitler (el-Bağdâdî 1997: I/43) bu konunun enteresan örneklerinden biridir:

مَا بَالُ أُمِّ حُبَيْشٍ لَا تُكَلِّمُنَا	لِمَا افْتَمَرْنَا وَقَدْ نَثَرِي فَتَنَفِقُ
تَقَطُّعَ الطَّرْفِ دُونِي وَهِيَ غَابِسَةٌ	كَمَا تَشَاوَسَ فِيكَ النَّائِرُ الْحَنِقُ
لَمَّا رَأَتْ إِبْلِي جَاءَتْ حَمُولَتُهَا	عَزَّتِي عِجَافًا عَلَيَّهَا الرَّيْشُ وَالْحِرْقُ
قَالَتْ إِلَّا تَبْتَغِي مَالًا نَعِيشُ بِهِ	عَمَّا تُلَاقِي وَمَسْرُ الْعَيْشَةِ الرَّمْقُ

Ümmü Hubeyş'in zoru nedir? Bir zamanlar zengin iken ve anlaşıyorken fakir düştük diye bizimle konuşmuyor.

Yüzünü asmış bana bakıyor. Tıpkı kızgın ve öfkeli birinin sana yan yan bakması gibi.

7 Hayatı hakkında bilgi bulunmayan bu şair Dinar veya Kurt isimleri ile bilinmekte olup babasının adı Hilal'dir. (el-Bağdâdî, 1997: I/43)

Develerimden hamile olanların, üzerlerindeki parçalanmış giysilerle aç bîtap geldiğini görünce

(Rahat) bir yaşam sürebileceği paradan başka bir şey arzulamaksızın, içine düştüğü bu durum sebebiyle şöyle dedi: “Meğer en kötüsü kıt kanaat yaşamakmış.”

Cahiliye şairlerinin kadınlardan yakındıkları hususlardan biri de yaşlanmaları nedeniyle onların kendilerine yüz vermemeleridir. Birçok şiire konu olan bu durum şairlerin tepkisine yol açmış ve olumsuz bir kadın imajı çizmelerine sebep olmuştur. Örneğin Cahiliye döneminin ünlü şairlerinden Abîd b. el-Ebras (ö. 555) başına gelen benzer bir durumu şu şekilde anlatmaktadır (Nassâr, 1957: 133):

وَقَدْ هَبَّتْ بِلَيْلٍ تَشْتَكِينِي	أَلَا عَتَبْتُ عَلَيَّ الْيَوْمَ عَرْسِي
لَقَدْ أَخْلَفْتُ جِينًا بَعْدَ حِينٍ	فَقَالَتْ لِي كَبْرَتْ فَقُلْتُ حَقًّا
وَفَطَطْتُ فِي الْمَقَالَةِ بَعْدَ لَيْنٍ	تُرِينِي آيَةَ الْإِعْرَاضِ مِنْهَا
كَبْرَتْ وَأَنْ قَدْ ابْيَضَّتْ قُرُونِي	وَمَطَّتْ حَاجِبَيْهَا أَنْ رَأَتْنِي

Baksana, eşim bugün beni kınıyor, bir gece kalkmış benden şikâyet ediyor.

Bana “yaşlanmışsın” diyor. Ben de ona “doğru, yılları arımda bıraktım!” diyorum.

(Bir zamanlar) nazik (davranırken, şimdilerde) benden yüz çevirip kaba sözler söylüyor.

Yaşlanıp saçlarını ağarmış diye kaşlarını kaldırıyor (reddediyor).

Kadınların yukarıda sözü geçen, fakirlik ve ihtiyarlık zamanlarındaki ve-faşızlıklarını diline dolayan ‘Alkame el-Fahl (ö. 3/625) onların bu özelliklerini ilgi çekici bir üslupla anlatıyor (ed-Dabbî: 392):

بَصِيرٌ بِأَدْوَاءِ النِّسَاءِ طَيِّبٌ	فَإِنْ تَسْأَلُونِي بِالنِّسَاءِ فَإِنِّي
--	---

فَلَيْسَ لَهُ مِنْ وُدِّهِنَّ نَصِيبٌ	إِذَا شَابَ رَأْسُ الْمَرْءِ أَوْ قَلَّ مَالُهُ
وَشَرَحُ الشَّبَابِ عِنْدَهُنَّ عَجِيبٌ	يُرَدُّنَ تَرَاءَ الْمَالِ حَيْثُ عَلِمْنَهُ

Bana kadınları sorarsanız, ben onların hastalıkları konusunda mütehasıs bir hekimim.

Kişinin saçı ağarır veya parası azalırsa artık onun kadınların sevgisinden nasibi yoktur.

Onlar nerede servet olduğunu öğrenirlerse oraya yönelirler. Onlar nezdinde makbul olan (çağ) gençliğin baharıdır.

1.4. Geçimsizlik

Şairlerin eşleri ile ilgili rahatsızlık duydukları konulardan biri de geçimsizliktir. Örneğin, ünlü Cahiliye şairi ‘Âmir b. et-Tufeyl’in (ö. 11/632) eşi onu suçsuz yere kınardı. Kendini savunup temize çıkarsa bu sefer bir başka suçlama ile karşısına dikilirdi. ‘Âmir eşinin bu tavrını şu sözlerle şiire dökmüştür (Jeng, 1998: 84):

عَلَى عَيْرِ ذَنْبٍ هَجَرَهَا وَصَدُّوْهَا	وَقَدْ أَصْبَحَتْ عَرْسِي الْعَدَاةَ تَلُومُنِي
أَتْتَنِي بِأُخْرَى خَطَّةَ لَا أُرِيدُهَا	فَأَيُّ إِذَا مَا قُلْتُ قَوْلِي فَاثْمَصَى
وَحَيْرٌ حِبَالِ الْوَاصِلِينَ جَدِيدُهَا	فَلَا حَيْرٌ فِي وُدِّ إِذَا رَثَّ حَبْلُهُ

Karım beni sabah sabah suçlamaya başladı. Suçsuz yere küsüp yüz çevirmekte.

Ben de diyeceğimi desem ve dava kapansa bu sefer aklıma gelmeyen bir başka ithamla karşılaşıyorum.

Bağı eskimiş hiçbir sevgide hayır yoktur. Vuslata erenler için en iyi ip yeni olandır.

Şair ilk iki beyitte eşinin geçimsizliğinden şikâyet ederken son beyitte de üzerinden yıllar geçmiş evliliği temsilî istiare yoluyla eskimiş ipe benzetmekte, sevgisi azalmış bir eşten hayır gelmeyeceğini ve huzurlu bir yaşamın evliliği yenilemekle mümkün olacağını ima etmektedir.

Benzer bağlamda söylenen bir şiirde, A‘şâ el-Hirmâzî⁸ eşinin geçimsizliğinden yakındıktan sonra kadınları وَهِنَّ شَرُّ غَالِبٍ لِمَنْ غَلَبَ / *Onlar, üstün gelenleri mağlup eden en kötü kimselerdir* sözleriyle (el-Âmidî, 1991: 17) tanımlamaktadır.

2. Cahiliye Kadınında Güzellik Unsurları

Cahiliye şiirinde kadının güzellik unsurlarına dair betimlemelerin gazel bölümleri içerisinde yapıldığı görülür. Cahiliye şairi genellikle kasidesine sevgilinin yurdundan geriye kalan izlerin (atlâl) önünde durup sevgiliyle geçirilen günleri yâd ederek giriş yapar. Nesîb veya teşbîb adı da verilen bu bölüm Cahiliye şiirinde kasidenin en seçkin bölümüdür (Çetin, 2011: 59-60). Cahiliye şairleri içerisinde gazel şiirleri söyleyenler o kadar çoktu ki içlerinde İmru-ülkays gibi kral, Züheyr b. Ebî Sülmâ (ö. 609) gibi bilge, ‘Antera b. Şeddâd (ö. 614) gibi kahraman, el-A‘şâ (ö. 7/629) gibi içki ve eğlence düşkünü ve ‘Urve b. el-Verd (ö. 594)⁹ gibi yağmacı (sa‘âlik) olanlar vardı (el-Hûfî, 1972: 17).

Cahiliye şairlerinin gazel şiirlerindeki kadınlara dair anlatıların önemli bir kısmının gerçek hayattan alındığı anlaşılmaktadır. Zira bunlar ya şairin ayrılmak zorunda kaldığı sevgilisi ya kendisiyle eğlenceli vakitler geçirdiği aşk kadınları ya da güzel bir şarkıcıdır. Fakat bu durum kadının güzelliğine dair yapılan betimlemelerin birebir gerçeği yansıttığı anlamına gelmez. Öyle anlaşılmaktadır ki şair yolcuklarında şahit olduğu tabiata ait unsurları kafasındaki ideal sevgili modeli ile harmanlayarak *güzel bir kadın* motifi çizmiştir. Bu çerçevede sevgilinin ten, göz, dudak, diş, saç ve endam gibi fiziksel özellikleri (Eminoğlu, 2010: 86-89) ile yürüyüş ve konuşması gibi tavırlarına dair yaptığı betimlemeleri ilgi çekici imgelerle bezeyerek Cahiliye toplumundaki güzellik algısını ortaya koymuştur.

2.1.Ten

Cahiliye şiiri kadın tasvirlerinde en fazla ön plana çıkan nokta sevgilinin beyaz tenli olmasıdır. Neredeyse bütün şairler ağız birliği etmişçesine sevgilinin beyaz tenli oluşundan bahsederler. Bunlardan biri ‘Abîd b. el-Ebras’tır. Şair sevgilinin bu özelliğini şu beyitlerle (Nassâr, 1957: 128) tasvir eder:

8 Tam adı Ebû Şeybân A‘şâ el-Hirmâzî’dir. Muhadram şairlerdendir. Müslüman olmuştur (el-Âmidî 1991: 17).

9 Tam adı ‘Urve b. el-Verd el-‘Absî’dir. Cahiliye dönemi şairlerindendir. ‘Urvetu’s-Sa‘âlik lakabıyla tanınırdı. Şiir divanı vardır (ez-Zirikî 2002: IV/227).

بَيْضَاءُ آيَسَةَ بِالْحُسْنِ مَوْسُومَةٌ	فِيهِنَّ هِنْدٌ وَقَدْ هَامَ الْمَوَادُّ بِهَا
تُدْنِي النَّصِيفَ بِكَفِّ غَيْرِ مَوْشُومَةٍ	فَإِنَّهَا كَمَهَاةِ الْجَوْ نَاعِمَةٌ

(Göçüp giden o kervanın) içerisinde, gönülün kendisine meylettiği Hind vardır. O, şanı güzellik olan beyaz tenli bir dilberdir.

Cevv'in yaban sığırları gibi (iri gözlü), dövmesi olmayan elleriyle başörtüsünü örten yumuşak tenli bir kadındır o.

İmruülkays'ın aşağıda yer alan beytinde (ez-Zevzenî 2002: 52) olduğu gibi bazen sevgilinin teni bembeyaz değil, inci gibi sarıya çalan bir tondadır:

عَدَاهَا تَمِيرُ الْمَاءِ غَيْرِ الْمُحَلَّلِ	كَبِئْرِ الْمُقَانَاةِ الْبَيَاضِ بَصْفَرَةٍ
---	--

(Teninin rengi) suların, kimsenin ulaşamayacağı (derinliklerde) beslediği sedeflerin içindeki inciler gibi sarıya çalıyordu.

el-Esved b. Ya'fer en-Neşeli'ye (ö. 600)¹⁰ ait aşağıdaki beyitlerde ise kadının sarıya çalan ten rengi aya benzetilmekte buna ilaveten onun el değme-mişliği gözlerden uzak devekuşu yumurtası imgesiyle sunulmaktadır:

وَتَوَاعِمٌ يَمْشِينَ بِالْأَرْفَادِ	وَالْبَيْضُ تَمَشِي كَالْبُدُورِ وَكَالْدُمَى
دَامَ حَوْوَةٌ يَرِصَ نَيْبَ يُحْتَأُ	وَالْبَيْضُ يَرْمِينِ الْقُلُوبَ كَأَنَّهَا
بَيْضُ الْوُجُوهِ رَقِيقَةُ الْأَكْبَادِ	يَنْطِقُنَ مَعْرُوفًا وَهِنَّ تَوَاعِمٌ
فَبَلَّغْنَ مَا حَاوَلْنَ غَيْرَ تَنَادِي	يَنْطِقُنَ مَخْفُوضَ الْحَدِيثِ تَهَامَسًا

10 A'şâ Benî Neşel olarak da bilinen bu Cahiliye şairi en-Nu'mân b. el-Münzir'in nedimlerinden. Irak ahalisinden olan el-Esved ileri yaşlarda gözleri kaybetti. Şiir divanı vardır (Âmidî, 1991: 18; ez-Zirikî, 2002: 330).

Dolunay ve tablo gibi (güzel) beyaz tenli kızlar salınarak yürüyorlar. Kadelerle yürüyen dilberlerdir onlar.

Kalplere (ok gibi bakışlarını) atarlar. Sanki onlar kumluk ve taşlık arasındaki devekuşu yumurtasını bıraktığı yer gibidirler (onlara el değmemiştir).

Güzel şeyler konuşan, parlak yüzlü, ince belli dilberlerdir onlar.

Fısıldayarak alçak sesle konuşurlar ve böylece bağırmadan emellerine ulaşırlar.

Cahiliye şairlerinden Tarafe'nin tasvir ettiği (ez-Zevzenî, 2002: 92) kadının teninin rengi o denli beyazdır ki sanki bir güneş gibi parlamaktadır:

أُسِفَّ وَلَمْ تَكْلِمِ عَلَيْهِ بِإِثْمِدِ	سَقَّتُهُ إِيَّاهُ الشَّمْسُ إِلَّا لِثَاتِهِ
عَلَيْهِ نَقِي اللَّوْنِ لَمْ يَتَّخِذِ	وَوَجْهِهْ كَأَنَّ الشَّمْسَ أَلْقَتْ رِذَاءَهَا

(Dişlerini) güneşin ışıklarından almış. Diş etlerine de (dişleri daha parlak görünsün diye siyah) dövme yaptırmış da dişlerine hiç siyahlık bulaştırmamış.

Yüzü öylesine berrak ve pürüzsüzdür ki sanki güneş, elbisesini ona giydirmiştir.

Beyitteki kadının yüzünün beyazlığını ve parlaklığını ifade etme noktasında son derece güçlü bir imge olarak dikkat çeken güneşin elbisesini sevgiliye giydirmesi ifadesi ilgi çekici bir istiâre olup ömrünü gece yolculukları ile geçiren Cahiliye şairleri için ayrı bir anlam ifade etmektedir. İmrüülkays'ın, sevgilinin teninin beyazlığını anlatmak üzere akşamın karanlığını aydınlatır şeklindeki bir imgeyi barındıran aşağıdaki beyitte de (ez-Zevzenî 2002: 57) yine benzer bir düşüncenin ürünü olarak kabul edilebilir:

مَنَارَةٌ مُمَسِّي رَاهِبٍ مُتَبَيِّلِ	تُضِيءُ الظَّلَامَ بِالْعِشَاءِ كَأَنَّهَا
--	--

(Yüzü) Uzlete çekilmiş bir rahibin lambası gibi akşamın karanlığını aydınlatır.

Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın ileride gelecek olan “*Gerdanlığının hemen üzerindeki (beyazlık) boş otlaklar(da) gezinen beyaz ceylandan, gözleri ise antiloplardan (alınmıştır). Yüzündeki güzellik ve durulukta incinin (bir payı) vardır*” (İbn Kuteybe 1423: I/140) anlamındaki beyitlerinden anlaşıldığı kadarıyla kadının beyaz tenini ifade etmek üzere Cahiliye şairinin seçtiği imgelerden biri de *ceylan benzetmesidir*. Benzer bir ifade biçimi el-A‘şâ'nın şu beytinde (el-Kuraşî: 206) yer almaktadır:

طَبِيبَةٌ مِنْ طَبِيبَاءِ وَجَرَّةٍ أَدَمًا	ءِ تَسْفُفُ الْكَبَابِ تَحْتِ الْهَدَالِ
---	--

O, sarkmış dal altında arak ağacının meyvesini yiyen beyaz bir Vecre ceylanıdır.

2.2. Göz

Cahiliye şairleri kadınlarda iri gözleri beğenir ve bu yönüyle onları antiloplara veya yaban sığırlarına benzetirler. Lebîd b. Rabîa'nın (ö. 40/660) aşağıdaki beyitleri (ez-Zevzenî, 2002: 177) bunun güzel örneklerinden biridir:

شَاقَتَكَ طُغْنُ الْحَيِّ حِينَ تَحْمَلُوا	فَتَكَنَسُوا قُطْنَا تَصِرُّ حَيَامَهَا
مِنْ كُلِّ مُحْفُوفٍ يُظِلُّ عَصَبَهُ	زَوْجٌ عَلَيْهِ كِلَّةٌ وَقِرَامُهَا
زُجْلًا كَأَنَّ نِعَاجَ تُوضِحَ فَوْقَهَا	وَطَبِيبَاءِ وَجَرَّةٍ عَطْفًا أَرَامَهَا

Kabilenin kadınları kalabalık halde harekete geçip mahfelere girdiklerinde bu gıcırıtılı mahfeler senin arzunu uyardı.

Mahfeler ince tüllerle kaplı olup mahfelerin direkleri kumaşın gölgesi içerisinde kalıyordu.

Gruplar halinde, sanki üzerlerinde Tûdih'in yaban sığırları ve Vecre'nin, yavrularına karşı şefkatli ceylanları vardır.

Lebîd'in bu beyitlerde sevgiliyi anlatmak üzere kullandığı *yaban sığırı* ve *ceylan* metaforları her ne kadar açık bir biçimde ifade edilmese de sevgilinin iri gözlerini tasvir etmek için tercih edilmiştir. Zaman zaman yolculuğa

çıkan Arap şairin bu yolculuk esnasında karşılaştığı yaban sığırları ve ceylanlar sevgilinin iri gözlerini dinleyicinin gözleri önünde canlandıracak belki de en ideal imgedir. Nitekim Züheyr b. Ebî Sülma'nın aşağıdaki beyitlerinde (İbn Kuteybe, 1423: I/140) bu üslup daha açık bir biçimde müşahade edilir:

فَمِنْ أَدْمَاءَ مَرْتَعُهَا الْحَلَاءِ		فَأَمَّا مَا فَوَيْقَ الْعِمْدِ مِنْهَا
وَلِلدَّرِ الْمَلَاخَةُ وَالصَّفَاءِ		وَأَمَّا الْمُقْلَتَانِ فَمِنْ مَهَاةٍ

Gerdanlığının hemen üzerindeki (beyazlık) boş otlaklar(da) gezinen beyaz ceylandan,

Gözleri ise antiloplardan (alınmıştır). Yüzündeki güzellik ve durulukta incinin (bir payı) vardır.

2.3. Dudak ve Diş

Şiirlerde kadının dudakları tasvir edilirken kırmızılığı özellikle zikredilir. Sevgilinin dudakları koyu kırmızı tonundadır. Nitekim Tarafe b. el-Abd sevgilinin bu özelliğini şu sözlerle (ez-Zevzenî, 2002: 91-92) şiire dökmüştür:

مُظَاهِرُ سَمَطِي لُؤْلُؤٍ وَزَبْرَجِدِ		وَفِي الْحَيِّ أَحْوَى يَنْقُضُ الْمَرْدَ شَادِنُ
تَتَأَوَّلُ أَطْرَافَ الْبَرِيرِ وَتَرْتَدِي		خَدُولُ ثِرَاعِي زَرْبًا بِحَمِيلَةٍ
تَحَلَّلَ حُرَّ الرَّمْلِ دَعَصٍ لَهُ نَدِ		وَتَبَسُّمٍ عَنِ أَلْمَى كَانَ مُنَوَّرًا

Kabilede arak ağacını sallayan, (biri) inci (diğeri) zebercetten iki kolye takmış, dudakları kıpkırmızı bir ceylan yavrusu vardır.

(Aslında o) yavrularından ayrı kalmış, ağaçlık bir yerde yaban sığırı süürüsü ile otlayan ve arak ağacının dalları arasına gizlenip onun yapraklarını yiyen bir ceylandır.

Koyu kırmızı dudaklarla gülümse(diği zaman) sanki kumluk üzerindeki nemli tepeciklerde bir papatya açmış (sanırsın).

Şair bu beyitlerde sevgiliyi bir ceylana benzetirken onun dudaklarını iki defa *koyu kırmızı* olarak nitelemiştir. İlk beyitteki أَحْوَى ve son beyitteki أَلْمَى

kelimelerinin her ikisi de *dudaktaki koyuluğu* ifade etmektedir (el-Ezdî, 1987: I/102; el-Ezherî, 2001: XV/289). Ayrıca son beyitte yer alan *çiçek açan* anlamındaki مُسَّر sözcüğü papatyaya olarak anlaşılmıştır (ez-Zevzenî 2002: 92). Zira Arap şiirinde sevgilinin dişinin papatyaya benzetilmesi yaygın bir kullanımdır. Nitekim İmrüülkays'ın aşağıdaki beyitleri (el-Kuraşî: 120-121) bunun pek çok örneğinden sadece biridir:

وَهَاتِي أَذْيَقِينَا حَنَاءَ الْفَرْثَمَلِ		دَعِيَ الْبُكَرُ لَا تَرْتَبِي لَهُ مِنْ رِدَائِنَا
نَقِي الشَّيَا أَشْنَبٍ عَيْرِ أَتْعَلِ		بِتَعْرِ كَمَثَلِ الْأَفْحْوَانِ مُنَوَّرِ

*Bekr'e ağıt yakmayı bırak da şu karanfil(inin) meyvesinden bize tattır.
Açmış papatyaya misali dişlerinden... Bembeyaz, seyrek ön dişlerinden...*

2.4. Saç

Cahiliye şairlerinin şiirlerinde zaman zaman saç tasvirlerine rastlamak da mümkündür. İmrüülkays'ın aşağıdaki beyitleri (ez-Zevzenî, 2002: 54-55) bu minvaldeki güzel örneklerden biridir. Şair, bu beyitlerde saçın özelliği, rengi ve sitiline dair şöyle bir betimleme yapmaktadır:

أَتَيْتِ كَقَمْنِ النَّخْلَةِ الْمُتَعَنِّكِلِ		وَفَرَعِ بَيْرِيںُ الْمَتَنِ أَسْوَدَ فَاحِمِ
تَضَلَّ الْعِقَاصُ فِي مَثْنَى وَمُرْسَلِ		غَدَائِرُهُ مُسْتَشْزِرَاتٌ إِلَى الْعُلَا

Sırtını süsleyen, sarkmış sıkı hurma salkımı misali simsiyah, gür saçları vardı.

Zülüfleri yukarı kalkıktı. Örülmiş ve salıverilmiş saçları arasında topuzları kaybolmuştu.

2.5. Endam

Yukarıdaki birkaç örnekte geçtiği üzere Cahiliye şiirinde sevgilinin ceylana benzetilmesi yaygındır. Zira sevgili hem gözlerinin iriliği ve güzelliği hem de boyu ve endamı yönüyle bir ceylana benzemektedir. Bir ceylan kadar

kadar narindir, ince bellidir. Nitekim ‘Alkame el-Fahl’ aşığıdaki beyitte (ed-Dabbî: 398) sevgiliyi bu vasıflarla betimlemektedir:

كَأَنَّهَا رَشَاءٌ فِي الْبَيْتِ مَلْزُومٌ	صِفْرُ الْوِشَاحَيْنِ مِلْءُ الدَّرْعِ خَرَعَبَةٌ
--	---

Elbisesine çok rahat sığacak ölçülerde ince belli, güzel bir genç kızdır. Sanki kendisi sebebiyle evden ayrılmadığım bir ceylandır o.

el-A‘şâ da sevgilinin endamını anlatmak için benzer ifade biçimlerine başvurmakta, ince belli oluşunu güçlü bir imge ile sunmaktadır (eş-Şeybânî 2001: 20):

إِذَا تَأْتَى يَكَادُ الْخِصْرُ يَنْخَرِلُ	صِفْرُ الْوِشَاحِ وَمِلْءُ الدَّرْعِ بَهْكَنَةٌ
--	---

Elbisesine çok rahat sığacak ölçülerde ince belli genç bir kızdır. (Öylesi-ne ince bellidir ki) yürüdüğünde neredeyse beli kopacak (sanırsın.)

Aşağıdaki beyitte ise (ez-Zevzenî, 2002: 54) İmruülkays sevgilinin makbul uzunluktaki boynunu ceylanınkine benzetmektedir:

إِذَا هِيَ نَصْتَهُ وَلَا بِمُعْطَلٍ	وَجِيدٌ كَجِيدِ الرَّئِمِ لَيْسَ بِفَاحِشٍ
--------------------------------------	--

Boynu, bir ceylanın (dala) uzandığı zamanki, çok uzun görünmeyen ve takılardan hâli olmayan boynu gibidir.

2.6. Tavırlar

Cahiliye şiirlerinde sevgilinin güzelliğinin tamamlayıcısı olan bazı tavır ve davranışlara da değinilir. Bunlardan biri sevgilinin bakışlarıdır. İmruülkays’ın şu beytinde (ez-Zevzenî, 2002: 46) olduğu gibi onun bakışları keskinliği ve etkileyiciliği bakımından bir oku andırmakta olup hedefe isabet etmektedir.

بِسَهْمِيكَ فِي أَغْشَارِ قَلْبٍ مُقْتَلٍ	وَمَا دَرَفَتْ عَيْنَاكَ إِلَّا لِتَضْرِبِي
---	---

Gözlerin ancak paramparça olmuş kalbime oklarını saplamak için yaşlarını boşaltmakta.

Gerek İmruülkays gerekse Tarafe sevgilinin ürkek bakışlarını bir tehli- keden korkmuş antilobun bakışlarına benzetmektedir (ez-Zevzenî, 2002: 53). İmruülkays'ın söz konusu beyti şöyledir:

بِنَاظِرَةٍ مِنْ وَحْشٍ وَجَرَّةٍ مُطْفِلٍ	تَصُدُّ وَتَبْدِي عَنْ أَسِيلٍ وَتَتَّقِي
--	---

Bir yüz çevirip bir cemâlini gösterir. Vecre antiloplarını andıran ürkek bakışlarla sakınır.

Sevgilinin konuşma üslubuna temas eden Muzerrid (ö. 10/631)¹¹ ise onun hoşça giden konuşmalarını anlatmak için istiâre sanatına başvurmuş, sevgilinin sözlerini, gıdalandığı lezzetli bir yiyecek olarak tasavvur etmiştir (ed-Dabbî: 94):

لِطَالِبِهَا مَسْئُولٌ خَيْرٌ فَبَادِلُ	وَأَهُوَّ بَسَلَمَى وَهَي لَدَّ حَدِيثِهَا
وَهُوَ لِمَنْ يَرُونُو إِلَى اللَّهِ شَاغِلُ	وَيَبْضَاءُ فِيهَا لِلْمَخَالِمِ صَبْوَةٌ

Selma ile eğlenceli zaman geçiririm. Zira onun konuşması tatlıdır ve o talibi geri çevirmeyen cömert bir kimsedir.

Beyaz tenli (o dilber, âşıkların) meşgalesidir. Onda, (ceylan yuvalarının müdavimi olmuş) bir âşık için aşk, eğlenceye meyletmiş kişi için eğlence vardır.

Şarkıcı cariyenin sakin ve yavaş yürüyüşünü tasvir eden (eş-Şeybânî, 2001: 18) el-A'shâ da ilgi çekici bir temsilî teşbih ile onun yürürken ortaya çıkan görüntüsünü toynağı acıyan veya balçık bir arazi üzerinde hareket eden atın yürüyüşüne ve bulutların gökyüzündeki aheste seyrine benzetmektedir:

11 Tam adı Muzerrid b. Dırâr el-Ğatafânî'dir. Hicivleri ile ünlü bu şair İslami döneme yetişerek Müslüman olmuştur (el-Merzubânî, 1992: 496).

عَرَاءُ فِرْعَاءٍ مَّضْفُولٍ عَوَارِضُهَا	تَمْشِي الْهُوَيْنَى كَمَا يَمْشِي الْوَجِي الْوَجِلُ
كَأَنَّ مَشِيَّتَهَا مِنْ بَيْتِ جَارَتِهَا	مَرُّ السَّحَابِ لَا رَيْثَ وَلَا عَجَلَ

(Hüreyre'nin) Alın beyaz, saçları uzun ve yanakları parlaktır. Toynağına diken batan veya ayağı çamura saplanaduran bir at gibi yavaş yavaş yürür.

Komşusunun evinden (çıktığı zamanki) yürüyüşü bulutların sakın ve yavaş geçişi gibidir.

3.1. Cahiliye Şiirindeki Kadın İmgesi ile Kur'an'daki Cennet Kadınlarının Özellikleri Arasında Bir Mukayese

Cahiliye şiirlerindeki kadın imgesine yönelik zikredilen yukarıdaki örnekler ışığında denilebilir ki; şiirlerde kadının ahlaki özellikleri bağlamında en fazla ön plana çıkarılan nitelik *hayâ ve iffet*, fizikî özellikleri ve güzelliğine yönelik üzerinde en çok durulan ve âdeta kadındaki güzellik unsurlarına dair söylenen şiirlerin ortak paydası olan husus ise kadının *beyaz tenli ve ceylan gibi iri gözlü* olmasıdır. Ayrıca şairler beyaz tenli kadını daha çarpıcı şekilde anlatmak üzere yumurta, inci, ay ve güneş gibi benzetme unsurlarına başvurmuşlardır. Kur'an'daki cennet kadınlarını anlatan ayetlerde ise onlarla ilgili temel olarak şu beş özellik (Kara 2002: 225-232) ortaya konmaktadır:

- Yalnız eşleri ile ilgilenmeleri
- Beyaz tenli-ceylan gibi iri ve güzel gözlü olmaları
- Tomurcuklanmış göğüslere sahip olmaları
- Aynı yaşta olmaları
- Bakire olmaları

Bunlardan ilk ikisi, Cahiliye şiirlerindeki kadın imgesinde ön plâna çıkan söz konusu özelliklerle örtüşmektedir. Şimdi bu iki özellikten bahseden ayetler ışığında konuyu incelemek yararlı olacaktır.

Kur'an'da Cennet kadınlarının *yalnız eşleri ile ilgilenmeleri* bağlamında dört ayet bulunmaktadır. Bunlardan üçü (Saffât 37/48; Sâd 38/52; Rahmân 55/56) benzer ifadeler içermekte olup Saffât suresinin ilgili ayetinin meâli şöyledir: “*Yanlarında bakışlarını yalnızca kendilerine çevirmiş iri gözlü eşler vardır.*” Söz konusu ayetlerde geçen *kâsırâtu't-tarf* ifadesi ism-i fâilin

mefule izafeti kabilinden olup, bu kadınların bakışlarını yalnızca eşlerine odaklamalarını ve başkalarına iltifat etmemelerini anlatır (et-Taberî, 2000: XXI/41).

Kadınların yalnız eşleri ile ilgilenmeleri bağlamındaki diğer bir ayetin meali şöyledir: “*Çadırlar içinde sahiplerine tahsis edilmiş huriler vardır.*” (Rahman 55/72). Ayette geçen *maksûratun fi'l-hiyâm* ifadesi de yukarıda geçen *kâsırâtu't-tarf* ile benzeşmekte olup hakkında farklı görüşler olan (et-Taberî, 2000: 75-78; Kara, 2002: 229) bu ifade genel kanaate göre kadınların sadece eşlerine özgü kılınmasını, dolayısıyla başka erkeklere bakmamalarını anlatır.

Yukarıdaki ayetlerde Cennet kadınlarının yalnız eşleri ile ilgilenmeleri ve başka erkeklere bakmamaları durumu ifade edilmektedir ki bu özellik bir nevi onların hayâlî ve iffetli olmaları anlamına gelir (Elmalılı: VII/4689). Dolayısıyla bu niteleme Cahiliye şairlerinin çizdiği ideal kadının ahlaki özellikleri içerisinde en ön plânda olan vasıftır. Nitekim eş-*Şenferâ eşini anlatırken onun hayâlî ve iffetli kişiliğini “Yürürken peçesini indirmez ve sağa sola iltifat etmez, sanki o yerde kaybettiği ve bulmayı arzuladığı bir eşyasını aramaktadır”* şeklinde bir betimleme ile anlatılmaktaydı (ed-Dabbî: 109).

Kur'an'da Cennet kadınları ile ilgili zikredilen diğer bir durum da onların fizikî yapılarına dair olan *beyaz tenli-ceylan gözlü* nitelemesidir. Bu anlam Kur'an'ın farklı yerlerinde, bazen bir arada (Duhan 44/54; Tûr 52/20; Vâkıa 56/22) bazen de ayrı ayrı (Rahmân 55/72; Saffât 37/48) zikredilen *hûr* ve *în* kelimelerinden elde edilmektedir. Dilci ve müfessirlerin görüşleri çerçevesinde *hûr* kelimesinin beyaz tenli, *în* kelimesinin de ceylan gözlü anlamına geldiği anlaşılmakta olup bu kelimedenden oluşan terkihi “büyük ve geniş gözlerinin beyazı tam beyaz siyahı tam siyah olan, beyaz tenli, simsiyah ahu *gözlü kadın*” (Kara 2002: 222-223) *olarak anlamak mümkündür*. Bu bağlamdaki ayetlerin bir kısmında söz konusu nitelemeyi destekleyen ifadeler de yer almaktadır. Bir ayette (Vâkıa 56/23) *saklı inciler* bir başka ayette de (Sâffât 37/49) *saklı yumurtalar* benzetmesi yapılarak Cennet kadınlarının tenlerinin beyaz olduğu ve hiç kimsenin onlara el sürmediği vurgulanmıştır.

Cahiliye şiirindeki kadın imgesini ortaya koyan şiirler ve Kur'an'daki Cennet kadınlarını anlatan ayetler ışığında denilebilir ki Kur'an'daki Cennet

kadınlarının temel iki özelliği ile Cahiliye şiirinde ortaya konan kadın imgesinde ön plana çıkan iki özellik örtüşmektedir. Yazının giriş bölümünde de ifade edildiği gibi Cahiliye şiirindeki duygu ve tasarımların sadece şairlere ait kılınamayacağı, bunların bir bakıma o zamanki Arap toplumunun duygularını yansıttığı varsayılırsa yukarıda zikredilen, Cennet kadınlarını tavsif eder mahiyetteki ayetlerden hareketle Cennet kadınlarına yönelik Kur'an'da yer alan betimlemelerin vahyin ilk muhataplarının beğeni ve algılarını da dikkate alarak takdim edilen örnekler olduğu anlaşılmaktadır. Bu düşünce “*Biz dünya hayatında da, ahirette de sizin dostlarıyız. Gafûr ve rahîm olan Allah'ın ikramı olarak orada sizin için canlarınızın çektiği her şey var ve istediğiniz her şey orada sizin için hazırdır*” (Fussilet 31/31) ayeti ile birlikte düşünülürse Cennette Arap toplumunun estetik anlayışı, beklentileri ve hayallerinin ötesinde evrensel nitelikte güzellikler ve ödüllerin söz konusu olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Sonuç

Cahiliye toplumunda ev işleri ve çocuk yetiştirmenin yanı sıra yaptığı çeşitli işlerle ailenin ve toplumun yükünü önemli ölçüde üstlenmesine rağmen kadınların genel anlamda itibar görmediği anlaşılmaktadır. Özel hallerinde, onlarla aynı sofraya oturulmaması ve hatta aynı evde bile bulunulmaması, miras hakkına sahip olmamaları, çocuk doğurmadıkça aileden kabul edilmemeleri ve kız çocuklarının diri bir halde gömülmesi gibi uygulamalar bu anlayışın bir tezahürüdür.

Dîvânu'l-'arab (Arapların arşivi) olarak adlandırılan ve içerdiği seçkin lafızlar ve özlü anlamlar, sahip olduğu güçlü anlatım ve İslam öncesi döneme ait barındırdığı sosyal ve kültürel malumat sebebiyle tarih boyunca istişhâd kaynağı olarak önemini muhafaza eden Cahiliye şiiri o dönemdeki kadın algısı, kadının ahlaki ve fizikî vasıfları, Arap tasavvurundaki ideal kadın modeli vb. gibi hususlarda aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Kadının ahlaki özelliklerine temas eden Cahiliye şairleri bir kadında en çok aradıkları erdemini iffet olduğunu vurgulamışlar, hayâ sahibi kadını ideal kadın modeli olarak takdim ederken cimri, paraya düşkün, vefasız, nankör ve geçimsiz bir Cahiliye kadını portresi çizmişlerdir.

Cahiliye şairleri, kadınlardaki güzellik unsurlarına da değinmişler, daha çok gazel pasajları içerisinde yer verdikleri tasvirlerde kadının teni, gözü, dudak ve dişleri, saç, endamı ve tavırlarına dair güçlü imgeler ortaya koymuş-

lardır. Onlara göre güzel kadın bir inci veya bir yumurta gibi beyaz tenli olup onun parlak yüzü ışığını güneşten almış ve bir ay gibi karanlıkları aydınlatmaktadır. Bir ceylan kadar güzel ve iri gözlere sahip olan sevgilinin dudakları kıpkırmızıdır ve dişleri bir papatyayı andırmaktadır. Ayrıca kömür gibi simsiyah olan uzun saçları, incecik beli ve zarafeti ile ceylanı andıran bir endamı vardır. Kadının güzelliğini tamamlayan tavırlar konusunda da betimlemeler yapan şairler sevgilinin bakışlarını ürkekliği bakımından ceylana, yaralayıcı olması yönüyle oka, konuşmasını kendisiyle beslenen hoş bir yiyeceğe, yürüyüşünü de toynağı acıyan atın yürüyüşüne ve bulutların gökyüzündeki aheste seyrine benzetmektedirler.

Cahiliye şiirlerinde kadındaki ahlaki vasıflara dair söylenen şiirlerin ortak paydası *hayâlî ve iffetli olma*, güzellik unsurlarına dair söylenen şiirlerin ortak paydası ise *beyaz tenli ve ceylan gibi iri gözlü olmadır*. Öte yandan Kur'an'da Cennet kadınlarını anlatan ayetlerde onların beş temel özelliği zikredilmiştir ki bunlardan ikisi onların yalnız eşleri ile ilgilenmeleri ve beyaz tenli-ceylan gözlü olmalarıdır. Dolayısıyla Kur'an'daki Cennet kadınlarının iki özelliği Cahiliye şiirinde ortaya konan kadın imgesinde ön plana çıkan iki özellik ile örtüşmektedir. Cahiliye şiirindeki tasarımların sadece şairlere özgü olmadığı, bunların bir bakıma o zamanki Arap toplumunun duygularını da yansıttığı söylenebilir. Ayrıca Cennet kadınlarını tavsif eden ayetlerdeki kadına yönelik estetik betimlemeler, Fussilet suresindeki, zikri geçen anlam dairesi ile daha genel bir perspektife oturtulmaktadır.

Kaynaklar

- Abduşşâfi, Mustafa (2004). *Dîvânu İmriilkays*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Altuntaş, Mehmet (2016). “Cahiliye Dönemi Evlilikleri ve Muallaka Şiirlerinde Anlatılan Hayatın Kur'ân Açısından Değerlendirilmesi”. *Turkish Studies*. C. 11, S. 5: 45-68.
- el-Âmidî, Ebu'l-Kâsım Hasan b. Bişr (1991). *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif fî Esmâi's-Şuarâi ve Künâhum ve Elkâbihim ve Ensâbihim ve Ba'zi Şi'rihim*. Tah. Fritz Krenkow. Beyrut: Dâru'l-Cîl.
- el-'Askerî, Ebû Hilal Hasan b. Abdillâh (ty). *Cemheratu'l-Emsâl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

- el-Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer (1997). *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-'Arab*. Tah. Abdusselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî.
- el-Câhiz (1423). *el-Beyân ve't-Tebyîn*. Beyrut: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl.
- el-Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr el-Leysî (1419). *el-Buhalâ*. Beyrut: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl.
- Çetin, Nihad M. (2011). *Eski Arap Şiiri*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- ed-Dabbî, el-Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ b. Salim (tarihsiz). *el-Mufaddaliyyât*. Tah. Ahmed Muhammed Şakir-Abdusselam Muhammed Harun. Kahire: Daru'l-Meârif.
- Dayf, Şevki (tsz.). *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-Câhilî*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif.
- Demircan, Adnan (2004). "Câhiliyye Araplarında Kız Çocuklarını Gömecek Öldürme Âdeti". İstem Dergisi. C.2, S.3: 9-29.
- Ebû 'Ubeyd, Abdullah b. Abdülaziz el-Endelusî (tarihsiz). *Simtu'l-Leâlî fi Şerhi Emâlî'l-Kâlî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye.
- Ebû 'Ubeyde, Ma'mer b. el-Musennâ (1998). *Şerhu Nekâizi Cerîr ve'l-Ferazdak*. Tah. Muhammed İbrahim Hûr-Velid Mahmud Halis. Abu Dabi: el-Mecma'u's-Sekâfî.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır (ty). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Yayıncılık.
- Eminoğlu, Ali (2010). *Şekil ve Muhteva Yönünden el-Mu'allakatu's-Seb'*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- el-Esma'î, Ebû Said Abdülmelik b. Karîb (1993). *el-Esma'ıyyât*. Ahmed Muhammed Şakir-Abdusselam Muhammed Harun. Mısır: Dâru'l-Me'ârif.
- el-Ezdî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen (1987). *Cemheratu'l-Luğa*. Tah. Remzi Münir Ba'İbekkî. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- el-Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Herevî (2001). *Tehzîbu'l-Luğa*. Tah. Muhammed İvaz Mur'ib. Beyrut: Dâru'l-Hyâi't-Turâsî'l-'Arabî.
- Fâ'ûr, Ali (1987). *Dîvânu'l-Ferazdak*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye.
- Günaltay, Şemseddin (2013). *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

- Harb, Talâl (1996). *Dîvânu'ş-Şenferâ ve Yelîhi Dîvânâ es-Süleyk b. es-Süleke ve Amr b. Berrâk*. Beyrut: Dâru Sâdir.
- el-Hûfî, Ahmed Muhammed (1972). *el-Ğazel fi'l-'Asri'l-Câhilî*. Kahire: Dâru Nahdati Mısır.
- el-Hûfî (ty.). *el-Mer'e fi'ş-Şi'ri'l-Câhilî*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (1423). *eş-Şi'ru ve'ş-Şu'arâ*. Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Jeng, Huey Tsyur (1998). *Dîvânu 'Âmir b. et-Tufeyl*. Amman: Dâru'l-Beşîr.
- el-Kaysî, Nuri Hamûdî-Hâtim Salih ed-Dâin (1977). *Dîvânu Ma'n b. Evs el-Müzenî*. Bağdat: Matbaatu Dâri'l-Câhîz.
- Kara, Ömer (2002). *Kur'anda Metafizik Bir Âlem: Cennet*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Kızıklı, Zafer (2012). “İslam Öncesi Arap Edebiyatına Genel Bir Bakış”, *XII. Uluslararası Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu Bildiriler*. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.
- el-Kuraşî, Ebû Zeyd Muhammed b. Ebi'l-Hattâb (tsz.). *Cemheratu Eş'âri'l-'Arab fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslam*. Tah. Ali Muhammed el-Bicâdî. Mısır: Nahdatu Mısır.
- el-Merzubânî, Ebû Ubeydillah Muhammed b. İmran (1982). *Mu'cemu'ş-Şu'arâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- el-Merzûkî, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed el-İsfahânî (2003). *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse*. Tah. Ğarîd eş-Şeyh. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Nassâr, Hüseyin (1957). *Dîvânu 'Abîd b. el-Ebras*. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî.
- Öğmüş, Harun (2013). *Cahiliye Döneminde Araplar -Cahiliye Şiirine Göre İslam Öncesi Arap Toplumunu ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim-*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Öztürk, Mustafa (2016). *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- eş-Şeybânî, Ebû Amr (2001). *Şerhu'l-Mu'allakâti't-Tis'*. Tah. Abdülmeccid Hemmû. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (2000). *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli'l-Kur'ân*. Tah. Ahmed Muhammed Şakir. Muessesetu'r-Risâle.

- et-Tebrîzî, Ebû Zekerîya Yahya b. Ali eş-Şeybânî (tsz.). *Şerhu Dîvâni'l-Hamâse*, Beyrut: Dâru'l-Kalem.
- ez-Zevzenî, Ebû Abdillâh Huseyn b. Ahmed (2002). *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî.
- ez-Ziriklî, Hayreddin b. Mahmud (2002). Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.